

УДК 821.161.2 – 1 Казка.09

Ю. А. Янченко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**Мовна репрезентація емоцій як засіб персоналізації
в поетичному мовленні Аркадія Казки**

Янченко Ю. А. Мовна репрезентація емоцій як засіб персоналізації в поетичному мовленні Аркадія Казки. Дослідження містить структурний аналіз емотивних мовних засобів, які виступають репрезентантами персоналізації в поетичному мовленні Аркадія Казки. Виділено семантичні групи лексем, які називають, передають та експлікують емоції мовця. З'ясовано, що засіб персоналізації є домінуючим у поетичних текстах представника «Розстріляного відродження».

Ключові слова: персоналізація, емотив, номінант, дескриптор, експлікант.

Янченко Ю. А. Языковая репрезентация эмоций как средство персонализации в поэтической речи Аркадия Казки. Исследование содержит структурный анализ эмотивных языковых средств, которые выступают репрезентантами персонализации в поэтической речи Аркадия Казки. Выделены семантические группы лексем, которые называют, передают и эксплицируют эмоции говорящего. Выяснено, что средство персонализации является доминирующим в поэтических текстах представителя «Расстрелянного возрождения».

Ключевые слова: персонализация, эмотив, номинант, дескриптор, экспликант.

Yanchenko Y. A. Language representation of emotions as a means of personalizing in the poetic speech of Arcady Kazka. The study contains a structural analysis of emotive language means acting as representantatives of personalizing a poetic speech of Arcady Kazka. The semantic groups of tokens are highlighted which transmit and show the speaker's emotions. It was found that personalization tool is dominant in the poetic texts of the representatives of «Executed renaissance».

Keywords: personalization, emotyve , nominant, descriptor, eksplikant.

У контексті антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства в центрі уваги знаходиться людина, якій властиво відчувати та виражати емоції в мовленні, оскільки емоційна сфера особистості є однією з найважливіших у процесі самовираження; відчувати потребу в діяльності та самоідентифікації, тобто – в персоналізації (термін у такому значенні ввів А. Петрівський). Під персоналізацією розуміється процес надбання конкретною людиною загальнолюдських, суспільно значущих, індивідуально-неповторних властивостей і якостей, що дозволяють самобутньо виконувати певну соціальну роль, творчо спілкуватися, активно впливати на сприйняття людьми себе й оцінку власної особистості та діяльності [6:134].

За А. Шемякіною, персоналізація в мовознавчому аспекті трактується як ставлення мовця до адресата, ситуації та предмета мовлення загалом. Призначення художнього засобу в тексті: аби через ставлення мовця до дійсності визначити й передати його ставлення до відповідальності за мовленнєву дію [9:4]. У цьому випадку

невід'ємною складовою аналізу художнього засобу виступає емоційна складова лексеми-репрезентанта, його конотація.

Питання емоційного наповнення мови почало цікавити науковців ще з початку XIX ст., що сприяло виокремленню в кінці XX ст. нової галузі мовознавства – емотіології (термін увів В. Шаховський).

Актуальність дослідження емоційності та експресії мовних засобів посилюють такі нові напрями сучасної лінгвістики, як антропоцентризм, когнітивізм та функціоналізм. Мову розглядаємо не як систему «в самій собі і для себе», а як національно-культурний феномен, що відтворює душу, менталітет народу, зберігає його глибокі національні традиції, надбані віками [2:89].

Слід зазначити, що емоційність розуміється як психологічна характеристика особистості, стан і рівень розвитку її емоційної сфери. Емотивність же – це лінгвістична характеристика слова, речення, здатна здійснити емоціогенний ефект, викликати в мовної особистості відповідні емоції [4:254]. На думку О. Вольф, необхідно розмежовувати «мову, яка описує емоції, і мову, яка їх виражає», зважаючи на те, що першою мовці послуговуються

зрідка, другою – часто [1:41].

За Н. Гуйванюк, мовна емотивність як лінгвістична категорія знаходить відображення в різних аспектах дослідження лексики, семантики, фразеології, стилістики, поетики, риторики, художньої мови. Вона часто межує із психологією, психолінгвістикою, філософією, естетикою, літературознавством та іншими науками [2:90], що виправдовує запозичення нами психологічного терміна «персоналізація» та його використання принагідно аналізу поетичного тексту.

Проблематику вербального вираження емоцій активно вивчають вітчизняні та зарубіжні лінгвісти, зокрема І. Арнольд, Л. Бабенко, А. Вежицька, О. Вольф, І. Квасюк, В. Телія, В. Шаховський та багато інших.

Метою нашого дослідження є системний аналіз емоційної лексики в поетичному мовленні Аркадія Казки, виокремлення семантичних підтипів та семантико-синтаксичних відношень у межах цього індивідуально-авторського дискурсу крізь призму використання персоналізованих образів. На сьогодні питання персоналізації поетичного тексту залишається мало дослідженим, тому одним із завдань нашої розвідки є конструювання термінологічної бази цього поняття на прикладі емотивів, ужитих у поетичному тексті.

За класифікацією М. Красавського та В. Шаховського, лексеми, які репрезентують світ емоцій, з прагматико-семасіологічної точки зору, поділяються на прямі номінанти (*радість, страх і т. д.*), дескриптори (*дрижачі руки і т. д.*) та експліканти (*негідник, козел і т. д.*) [3].

Послуговуючись цією класифікацією, ми досліджуємо емотиви, які, на наш погляд, заслуговують на особливу увагу не лише через цікаву семантику, а й графічне вираження (написання з великої літери) в поетичному мовленні Аркадія Казки.

У сучасній психології виділяють такі емотивні стани: любов, щастя, радість, здивування, страх, страждання, відраза, гнів, презирство, рішучість, печаль. Водночас, на думку Л. Калімулліної, доцільно диференціювати більше двадцяти видів фундаментальних емоцій, як-от жах, гнів, лють, відраза, радість, здивування, печаль, любов, бажання, презирство, сором / сором'язливість, страждання / горе, ненависть, цікавість, щастя тощо. К. Ізард виділяє 10 основних емоцій: гнів, презирство, відраза, дистрес (горе-страждання), страх, провина, інтерес, радість, сором, подив [5:114]. Тому доцільно розглядати як емотиви на позначення емоцій, так і емоційного стану.

Першу семантичну групу складають емотиви, що мають негативну, песимістичну конотацію. Так, досить часто поезії автора сповнені смутку й жалю, байдужості до подій, що відбуваються. Мотив самотності поглиблює драматизм ситуації,

жахливість доби: «*Розгубились друзі... / Де сім'я твоя? / Учарівнім крузі – / Лиш Журба та я*» [10:437]. Автор почуває себе самотнім, покинутим. Він свідомо звертається до підміни архетипних понять: «родинне коло», у якому повинні бути члени сім'ї та друзі, змінюється на «коло самотності», де залишилися лише ліричний герой та *Журба*. Емотив виступає номінантом емоції. Поет свідомо вживає велику літеру в загальній назві як засіб персоналізації, адже в цьому випадку *Журба* не лише наділена особистісними ознаками, вона виступає в якості єдиної живої істоти, яка залишилася у «родинному колі» ліричного героя, ніби уособлення рідної, близької людини.

Схожу семантику емотивів простежуємо в поезії «Газель»: «*Зів'яв вінок надії... Байдужою рукою я пускаю / Його в безодні Часу, хай у нім порине – / «Aequanimitas!» / А Сум, лишившись одиницею другом, в час розлуки шепче: / – «Aequanimitas! Все в Часі згине... Aequanimitas!»*» [10:433]. У цій поезії Аркадій Казка використовує одразу кілька лексем-дискрипторів у поєднанні з номінантами емоцій. Зокрема, словосполучення *зів'яв вінок* та *байдужою рукою* репрезентують печаль та смуток ліричного героя. Поет звертається до народної української традиції, в якій зів'ялі квіти стають символом життєвого фіналу, смерті; не випадково створена ситуація пускання вінка відсилає до прадавніх уявлень українців про краще, щасливе життя. Але замість води ліричний герой раптово вводить номінант часу, окрім того, лексемі вжито з великої літери. У свою чергу словосполучення *байдужа рука* доповнює відтворений образ, передає конотацію смутку, трагізму. Мінорну тональність посилює номінант емоції – лексема *сум*, що виступає «одиноким другом» ліричного героя.

Досить схожу семантику емотивів простежуємо в контексті: «*Лиш бачимо, що тихо-тихо скрізь / Стає, де Забудько оцей проходить, / А Сум-джура, що тінню за ним ходить, / Чомусь деінде ронить перли сліз. / Тож знай: Час візьме і не верне знов / Цю палкість стріч, натхненність і любов*» [10:414]. Вживання оказіоналізму *Сум-джура* підкреслює песимізм і невідворотність ситуації. Як і в попередньому прикладі, *Сум* уособлено. Образ не просто транслятор емоційного стану, а відтворення концептуально-значущого поняття у світосприйнятті поета. Посилення емоційного ефекту створюється за допомогою використання метафори *перли сліз*, яка увиразнює образ Часу, надає йому вишуканості й досконалості. Виявом персоналізації в цьому фрагменті стає лексема *Забудько*, що виступає номінантом часу в поезії, який усе стирає на своєму шляху, відводить у забуття. Уживання зменшено-пестливого суфікса в іменнику *забудько* додає тексту емоційності.

Найвищий ступінь вияву скорботи, розпачу й

ненависті спостерігаємо в поезії «Мені байдуже»: «І на весь світ цей крик кривавий кинуть хочу, / (Хоч **ЖАХ** ворухить в серці шпони) – «Мені байдуже!»» [10:395]. Лексема-номінант жаху вжита Аркадієм Казкою з великої літери, прописом, що свідчить не лише про використання художнього засобу персоналізації, а й про авторський свідомий акцент на цьому образі. У наведеному контексті емотив концентрує психологічну напругу, витоки якої простежуються у звуконаслідуванні крик *кривавий* та звукоповторі *ворухить шпони*. Перше словосполучення окреслює історичний контекст доби (Перша світова війна, репресії), а друге – посилює конотативний елемент лексеми *жах*. Фіналом такої емоційної напруги стає фраза ліричного героя, який виснажився і зневірився у своїх сподіваннях на беззмарне комуністичне майбутнє: «Мені байдуже!».

Подібний емоційний настрій спостерігаємо в контексті: «Обгорне нас **одвічна, темна мла**, / Де навіть **Час** залишить нас з тобою. / І наречеться **Забуття** сестрою, / Сестрою вірною, як всім була, / З вінком барвінку навкруги чола / І з тихою **скорботною ходою**» [10:415]. У цьому контексті засобом передачі емоційного стану ліричного героя стає персоналізований експлікант емоцій *сум, смуток, журба*. Як і в попередніх прикладах, знову вживається субстанція часу, що доводить важливість цього поняття у світосприйнятті Аркадія Казки. Словосполучення *одвічна, темна мла* створює мінорну тональність поезії, переносить читача у світ переживань і страждань ліричного героя. У цьому контексті знову простежується «коло самотності», у якому опиняється ліричний герой, але вже не з *Журбою*, а із *Забуттям*, яке стало сестрою (лексеми написано з великої літери). Цей образ розширюється й доповнюється за рахунок уживання народно-поетичної символіки, зокрема «вінок барвінку навкруги чола» сестри *Забуття*. За українською традицією, ця квітка зазвичай виступає символом смутку, смерті, тяжкої втрати, а сплетений вінок – асоціація з терновим вінком Месії. Спостерігається контамінація народної, якоюсь мірою, язичницької естетики із християнською. Свідченням цього є використання словосполучення *скорботною ходою*, яке відсилає читача до біблійної історії про хресну путь Ісуса Христа.

До другої семантичної групи відносимо такі персоналізовані лексеми, які містять полярні конотації емоційної складової. Зокрема, контекст: «До мене знов і знов **самотність** надійшла, / **Журба** душею міцно знов опанувала, / А **Радість, плачучи**, від мене геть пішла» [10:409]. Мінорна тональність передається дескриптором *самотність* та номінантом *Журба*, які в поєднанні створюють у поезії ефект градації. Прийом контрасту досягається різким переходом до позитивного

емоційного напруження, яке репрезентовано номінантом *радість*. Лексеми написано з великої літери, що засвідчує важливість образу для Аркадія Казки. Та, попри це, переважає емоція суму, втрати, переживання, яка довершується використанням дескриптора *плачучи*.

Подібне емоційне навантаження простежується в поезії «Золотее жито»: «**Тужить Осінь. Туга** – / **Золота Печаль**. / **Тужить**. Виглядає... – / Чи не процвіте / **Сонце-Радість** в росах, / У брильнятах сліз?» [10:440]. Автор використовує образ Осені, який у народній традиції асоціюється зі смутком, завершенням певного життєвого етапу. У цьому ж випадку автор одразу проводить паралелі: *Осінь* в ідіостилі Аркадія Казки – це золота *Печаль*. Гіперболізація досягається за рахунок використання спільнокореневого дескриптора *тужить* та номінанта *туга*, а також осмислених повторів цих лексем. Неочікуваним стає фінал цитати – риторичне питання, у якому виникає надія ліричного героя на відновлення життя. Автор досягає емоційного напруження за рахунок використання одразу кількох засобів: оказіоналізму *Сонце-Радість* та персоналізації (слова написано з великої літери). Зрештою, образ *Радості* в Аркадія Казки передається крізь призму *брильнятових сліз* смутку.

Поширеним у поезіях Аркадія Казки є використання емоційної лексики на позначення категорії часу, наприклад: «Хай хвилька кожна, що іде до нас / В **жалобі**, – **вквітчана** від нас відходить / І, обдуривши наш **хижацький час**, / В серця людей живую **Радість** вводить» [10:416]. Використання антонімічної пари *жалоба* – *Радість* створює ефект емоційного контрасту. Особливу семантику має словосполучення «*хижацький час*», воно виступає репрезентантом світогляду поета, його ставлення до подій, сучасником яких він був.

Подібний принцип використано і в поезії: «Примхливо **Щастя** котить ніжною кружало: / Угору – **радість**, вниз – у **серці мла**...» [10:409]. Як і в попередньому контексті, вжито антонімічну пару лексем на позначення емоцій: *радість* – у *серці мла*. Останній дескриптор асоціюється з емоцією смутку, печалі. У поезії представлено персоналізований образ *Щастя*, який, вірогідно, є одним із головних складових концепції сприйняття навколишнього світу автором.

У творах Аркадія Казки простежується також значна кількість лексем на позначення позитивних, мажорних емоцій, зокрема: «А як **раділа** я, що **Щастя** відшукала, / Що в серці ніжному твому його знайшла, / Але лиш мент: все зникло... **Доля** ошукала, / А **Радість, плачучи**, від мене геть пішла» [10:409]. Персоналізований емотив *Щастя* в першій частині контексту передає піднесений настрій ліричної героїні, її віру в краще майбутнє. Але автор одразу використовує прийом контрасту й

різкої зміни подій. Персоналізовані емотиви *Щастя* і *Радість* поступаються витівкам *Доли* (лексему також ужито з великої літери), а дескриптор *плачучи* створює песимістичний емоційний фон поезії.

Деякі символи, персоналізовані образи, категорії вживаються Аркадієм Казкою неодноразово у різного типу поезіях, що засвідчує високий рівень значущості цих когнітивних одиниць, наприклад: «*Пролине Час і все візьме з собою: / Цю палкість стріч, натхненність і любов, / А тим – лиш глянь! – всевітніх сил і грою / Над наших трун барвінок вже зійшов. / Тому ж – горім, як не прийшов час тліти! / Бо Сонце – Батько наш! Його ми діти!*» [10:417]. У цьому контексті поет укотре акцентує на скороминущості життя, на його залежності від *Часу*, який визначається не лише категоріально, а й концептуально у творчості митця. *Натхненність і любов* – короткотривалі та швидкоплинні, а життєвий фінал один – *труни, уквітчані барвінком* (смерть). У цьому випадку спостерігаємо семантичне нагнітання: *труна*, яка є безпосереднім

репрезентантом фіналу життєвого шляху, та *барвінок* – народний символ смутку, жалю, смерті. Тому Аркадій Казка закликає не здаватися, не засмучуватися, а творити, горіти своєю справою в тяжкий час репресій, революцій та війн. Пік емоційного напруження в цьому контексті досягається за допомогою поєднання язичницького (Бог Сонця) та біблійного (Бог – Батько) начал.

Як бачимо, лексеми, що позначають емоції, досить активно використовуються в поетичному мовленні Аркадія Казки й переважно виступають репрезентантами персоналізованих образів. Найчастіше автор уживає номінанти та дескриптори емоцій, які характеризують песимістичний настрій, передають смуток ліричного героя. А прийом написання з великої літери значущих для митця лексем допомагає окреслити його концептуальну картину світу, вирізнити приклад вживання персоналізації як художнього засобу, що виступає невід’ємною складовою ідіостилю поета «Розстріляного відродження».

Література

1. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. — М. : Наука, 1985. — 228 с.
2. Гуйванюк Н. Емоційно-оцінна лексика у «Словнику буковинських говірок» / Н. Гуйванюк // Мовознавчий вісник Черкаського нац. ун-ту імені Б. Хмельницького. — 2011. — Вип. 12—13. — С. 88—95.
3. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах : [электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.ahmerov.com/book_1073.html.
4. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособие / В. А. Маслова. — Минск : ТетраСистемс, 2008. — 272 с.
5. Негрич Н. Вербалізація емоцій засобами фразеології / Н. Негрич // Науковий журнал Чернівецького нац. ун-ту імені Ю. Федьковича. — 2012. — Вип. 1. — С. 112—117.
6. Нестеренко В. В. До проблеми персоналізації освітнього процесу у вищій школі / В. В. Нестеренко // Науковий вісник Донбасу. — 2012. — № 3. — С. 133—142.
7. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови: навчальний посібник / В. А. Чабаненко — Запоріжжя : ЗДУ, 1993. — 216 с.
8. Шаховский В. Эмотивная семантика слова как коммуникативная сущность : [электронный ресурс]. — Режим доступа : russcomm.ru/rca_biblio/sh/shakhovsky02.shtml
9. Шемякина А. В. Стратегии персонализации в институциональном дискурсе(на материале английских и русских перформативных высказываний) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Шемякина Алина Валерьевна. — Волгоград., 2004. — 19 с.
10. Шугай О. Крапля сонця у морі блакиту. Казка Аркадій. Вибрані твори / О. Шугай. — К. : Смолоскип, 2010. — 664 с.